

Papp Rita

A református Debrecen hétköznapijai (1693–1715)*

Dolgozatomban elsősorban a debreceni lakosság erkölcsi életét, illetve a városvezetés afeletti vigyázását, őrködését vizsgálom a 17. és 18. század fordulóján. Köztudott, hogy Debrecen református város volt a vizsgált időszakban, Méliusz Juhász Péter óta a helvét szellemű reformáció magyar központja.¹ Bevezetésként néhány mondatban érdemes megnézni, hogyan alakult ez így.

Méliusz 1558-tól volt a város prédikátora. A városi tanács hívta meg a lelkeszi állásra, minden bizonnyal a földesúr enyingi Török János ajánlására. Három évvel idekerülése után, 1561-ben már a debreceni szuperintendencia püspöke lett. Rá várt a feladat, hogy megteremtse annak szervezeti kereteit, leírja és rendszerezze a szakramentárius alapelveket és szertartásokat. Ennek kidolgozását két társával – Szegedi Gergellyel és Czeglédi Györggyel – el is kezdte még ugyanebben az évben. A következő évben pedig ki is adták a munkát. Ez részben annak volt köszönhető, hogy a pártütéssel vádolt, protestáns egri vitézek azzal a kéréssel fordultak Méliuszhoz, hogy küldjön nekik egy hitvallási iratot, amellyel igazolhatják a király előtt, hogy a hitük és az ahhoz való ragaszkodásuk összeegyeztethető a király iránti hűségükkel. Így jött létre az ún. Debrecen-Egervölgyi Hitvallás, amely az első rendszeres hazai hitvallás, amely sorra veszi, és hosszan elemzi a helvét reformáció elméleti és gyakorlati kérdéseit. Az iratot még ugyanebben az évben, 1562-ben kisebb változtatással a debreceni egyház részére is kiadták.² A következő esemény, amelyet ki kell emelnünk, az 1567-es debreceni zsinat, ahol elfogadásra került az ún. II. Helvét Hitvallás, s amelyet Bitskey István „a magyar református egyház legjelentősebb 16. századi zsinataként” említi.³ Ez fordulópontot jelentett a korábbiakhoz képest, ugyanis Méliusz nemcsak élesen elhatárolta magát az antitrinitáriusoktól és az anabaptistáktól, de innentől kezdve az üldözött szakramentárius irányzat maga is üldözővé vált.⁴

Méliusz 1572-ben hunyt el. Korai halálában nagy szerepe lehetett gyorsított munkatempójának, a folyamatosan benne munkálkodó indulatnak és az állandó izgalmaknak, amelyek átszöttek az életét.⁵ Haláláról és a temetés körülményeiről a következőket jegyezték fel a város jegyzőkönyvében: „*Tiszteletre méltó nagy tudományu Mélius Péter ur, a debreczeni egyháznak lelképásztora, a magyarországi alsó részeken levő egyházak igen éber püspöke, december hó 16-kát megelőző éjjel 11 órakor, lelkét az Ur kezeibe ajánlva, életét bevégezte. Ki is következő nap déleesti 2 órakor sokaknak könyhullatása mellett, nagy sokaság kíséretében a várostól keletre fekvő temető kertben a nagyobbik domb tetején tétetett sirba, s fölibe igen nagy kő gördítettett.*”⁶

Szigorúan őrködött a város, a lakosság erkölcsé felett. Személyes meggyőződésének, elveinek fontos szerepe volt abban, hogy bizonyos bűnök, amelyeket addig viszonylag elnézően kezelt a városvezetés, ettől kezdve súlyosabb megítélés alá estek. Természetesen

* A dolgozat az **EFOP-3.6.1-16-2016-00022** számú, „Debrecen Venture Catapult Program” című projekt keretein belül születhetett meg.

¹ Bitskey 1978. 81.

² Uo. 67–74.

³ Uo. 77–78.

⁴ Uo. 79.

⁵ Uo.

⁶ Szűcs 1871a. 553.

nem egyedül az ő személyének tudható be ez a változás. A reformáció magával hozta a túlzott szigorot, s egyes bűnök szigorúbb megítélését. Mégis Méliusz volt az, aki a paráznaságot, házasságtörést, sőt még a részegeskedést is a legfőbb bűnök közé sorolta. S. Szabó József úgy fogalmaz a régi Debrecen erkölcsi életét vizsgáló munkájában, hogy az ő „zordon szelleme és kérlelhetetlen erélye látszik meg még a kisebb erkölcsi vétkeknek is szigorú megítélésében és büntetésében. Ő mindent a Szentírás mérlege alá vetett, éppen azért nem vonakodott az ótestamentum régi, kegyetlen parancsainak és büntetéseinek alkalmazásától sem, hogy az eláradt gonoszság romjain egy új erkölcsi világrendet hozzon létre.”⁷ Érdekes megnézni néhány példát is azok közül, amelyeket S. Szabó összegyűjtött e munkájában az ítélezésre vonatkozóan. 1566-ban például paráznaság miatt lefejeztek egy Borbély Benedek nevű férfit és a vele együtt élő nőt. 1568-ban pedig egy Balázs nevű csengeri lelkipásztort égettek meg, miután paráznaságon kapták Debrecenben.⁸

Ez az erkölcsi szigor nagyrészt megmaradt a 17–18. század fordulóján is. A továbbiakban elsősorban a város magisztrátusi jegyzőkönyvei alapján kíséreltem meg bemutatni, hogyan őrködött a városvezetés a lakosság felett, vigyázva, hogy erkölcsös, Istennek tetsző életet éljen, s ugyanezekből a forrásokból emelek ki példákat arra vonatkozóan, hogyan volt jelen a hit, a vallás az emberek életében, mindennapjaiban. Szemléltetésként, valamint a korabeli világ közelebb hozása céljából a dolgozatban többször idézek az említett jegyzőkönyvekből.⁹ Ezen idézeteknél a szövegeket igyekeztem archaikus formában megtartani. Néhány esetben – pl. az ékezetek, igeikötők, kis- és nagybetűk használatakor, valamint a külön- és egybeírásnál – a mai helyesírás szabályait alkalmaztam az átírásnál.

A debreceniek életét szinte minden területen irányító szenátusnak számos eszköz állt a rendelkezésére ahhoz, hogy a lakosságot megtartsa a helyes ösvényen, vagy éppen visszavezesse arra. Ennek a főbíróval együtt összesen 13 tagú kistanácsnak a hatáskörébe tartozott többek között az igazságszolgáltatás, a közigazgatás irányítása, a várospolitikai intézése, a vagyonkezelés, a vásári bíraskodás, kereskedelmi szabályzatok kiadása, a tisztviselők választása stb. S ami témánk szempontjából még igen lényeges, a tanács az egyházi intézményeket is felügyelte.¹⁰ A helybeli református egyház ügyeit irányító testület csak 1763-ban vált el egészen a városi tanácstól. Mindaddig még a fontosabb egyházi ügyeket is a magisztrátus tárgyalta.¹¹

Számos egyéb kötelességük között a város vezetői hívták meg hivatalukba a prédikátorokat, kántorokat is. Ezzel kapcsolatban is találunk izgalmas bejegyzéseket a vizsgált forrásokban. Nagyon érdekes például Vecsei György kállói prédikátor esete, aki a jegyzőkönyv szerint először nem akart Debrecenbe jönni, ám a tanács ragaszkodott hozzá. 1703. január végéről olvashatjuk, hogy hivatal adatott neki a prédikátorságra, amelyre ígérte is magát, biztosítva meghívóit, hogy Szent György napjára (április 24.) a városba érkezik.¹² Ám márciusból már arról értesülünk, hogy a férfi meggondolta magát, és levélben, valamint három másik prédikátor által kéri a Kállóban maradását.¹³ Majd közel egy

⁷ S. Szabó 1932. 88. Vö. Bitskey 1978. 73.

⁸ S. Szabó 1932. 91.

⁹ Ezeket a forrásokból származó idézeteket kurziválással emelem ki, így elválasztva azokat a szakirodalomból történő idézésektől.

¹⁰ Komoróczy 1981. 219.; M. Antalóczy 2001. 24.

¹¹ Szűcs 1871b. 887–888.

¹² MNL HBML IV.1011.a 25. k. 512. 1703. jan. 28.

¹³ Uo. 545. 1703. márc. 11.

hónap múlva „magáb[an] szállván újjonnan magát offerállyá”.¹⁴ S valóban, az év végi marasztalásoknál már ott látjuk a nevét a prédikátorok között.¹⁵

A városvezetés nemcsak elhozni vagy megtartani igyekezett a város lelkipásztorait, de szigorúan felügyelte is munkájukat, s nem hunyt szemet az alkalmatlan, illetlen viselkedés felett sem. Erre példa a fent már meghivatkozott 1703. decemberi bejegyzés is, amelyből az is kiderül, hogy egy Pathai István nevű prédikátor „mind collegáival ne[m] alkuszik, hane[m] becstelenkedik, az egyházfiakat is gyakran mocskolgya, sőt a’ mit említeni is ne[m] illendő volna, az Úr vacsorája osztogatása alkalmatosságával maradtott kenyér, s bor felett veszekedik”. Hivatala mindezek miatt „p[ro] hic et nunc suspendáltatik”, vagyis felfüggesztetik.¹⁶ A döntés meghozatala után azonban a tanács megenyhülhetett, vagy a felfüggesztés csak egy rövid időre vonatkozott, hiszen a továbbiakban is olvashatjuk Pathai nevét a prédikátorok között.¹⁷ Hasonlóan járt Rápothi Mihály is 1709 júliusában, miután „feleségével eleitül fogva alkalmatlanul élhén sokszor sok ízben összebékéltetettek, közelebb most az elmúlt szombaton sok mocskolódásaik után reconciliáltattanak, de azt viszont megújította őke[gye]lme, feleségét kegyetlenül megverte, taglotta, Isten s a’ sz[ent] angyalok előtt tett fogadása ellen. Melly nagy botránkoztatást tovább ne[m] nézhetvén, az itt való praedikatori bivataltul immunitáltatik.”¹⁸ Pathaihoz hasonlóan azonban Rápothinak sem jelentette ez a botlás pályája végét, s a következő években is szerepel a forrásokban mint debreceni prédikátor.¹⁹

Az isteni szolgálat menetére is befolyással volt a magisztrátus. Egy 1696. márciusi bejegyzésből például arról értesülünk, hogy „a Nemes Tanács, praedicator és professzor uramék edgyező akarattából” hogyan rendelkeztek az abban való rendtartásról. Megtudjuk, hogy vasárnap reggel a korábbiakhoz hasonló módon prédikációt írtak elő, délután pedig katekizációt.²⁰ De ugyanebből a szövegrészből az is kiderül, hogy az isteni szolgálatok rendtartása mellett arra is odafigyeltek, hogy azok minél jobban illeszkedjenek az emberek életmódjához, igényeihez. Többek között olyan döntés is született, miszerint „bétfönn, csütörtökön a’ Bibliából rend szerint caputok[na]k minden részeinek elolvasása után való iterált bosszas magyarázttya unalmat szerezvén, ezután rövidebb világosítással éllyenek praedicator uramék, és mint-hogy a’ város népe messzünne[n] sokára takarodhatik fel az templomb[an], az eddig practizált mód szerint p[rae]mittált könyörgésre sok reá ne[m] érhetett, azért a könyörgés ennekutánna utol mondat-tassék.”²¹ Itt tehát nem csupán arra figyelt oda a tanács, hogy senki, még a távolabb élők se maradjanak le a lényeges részekről, hanem arra is, hogy az istentisztelet ne legyen unalmas, kösse le az emberek figyelmét.

A tanácsnak arra is volt gondja, hogy ezeket az isteni szolgálatokat lehetőleg semmi ne zavarja meg, semmi se csökkentse jelentőségüket és fényüket. 1703 decemberében ennek megfelelően a következőket írták a jegyzőkönyvbe: „Dísztelen dolog, hogy a’ mászár-székek innep- s vásár napokon nyitva állanak az isteni szolgálatnak idején. Azért ennekutánna,

¹⁴ Uo. 561. 1703. ápr. 9.

¹⁵ Uo. 694. 1703. dec. 27.

¹⁶ Uo.

¹⁷ L. pl. uo. 862. 1704. dec. 26. MNL HBML IV.1011.a 27. k. 327. 1708. jan. 2.

¹⁸ MNL HBML IV.1011.a 27. k. 618. 1709. júl. 16. Rápothi egyébként szintén nem akart Debrecenben maradni. Kecskemétre kívánt menni, ám a városvezetés őt sem engedte el. L. MNL HBML IV.1011.a 24. k. 618. 1700. jan. 7.

¹⁹ L. pl. MNL HBML IV.1011.a 27. k. 888. 1711. dec. 26.; MNL HBML IV.1011.a 28. k. 134. 1712. dec. 26.

²⁰ MNL HBML IV.1011.a 23. k. 408–409. 1696. márc. 31.

²¹ Uo.

mibelyt az barangozás elkezdődik, a' táblák felvonattassanak, s zárva legyenek a' székek, míg a' nép a' templomokból kitakarodik."²²

A város magisztrátusa nemcsak az istentiszteletek rendjét, menetét vagy zavartalanságát felügyelte, más módon is biztosítani igyekezett a lakosság számára az Istennek tetsző élethez szükséges feltételeket. Nagy hangsúlyt fektettek például az oktatásra. Gondoljunk csak a híres debreceni Református Kollégiumra, amely többek között kiváló tanítókat, prédikátorokat képzett. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a Kollégium életébe történő beavatkozás nem ment mindig zökkenőmentesen. 1704 júliusában, amikor a tanács a professzorokkal és a prédikátorokkal új iskolai törvényeket hozott, a „*coetus rebellált, pártot ütött a' tiszteke, professorok és Tanács ellen, éttzakának idején conspirálván bizonyos punctumok[na]k statuálása végett, melyeket acceptálni ne[m] akarnak*”.²³ A zendülés egyik kiváltó oka az volt, hogy ezek az új törvények korlátozni igyekeztek a diákság autonómiáját és hatáskörét.²⁴ A kollégiumi ifjúság végül „*megcsendesedett*”, ám azért, hogy „*tiszteket érsék*”, az új törvények felolvasásra kerültek előttük az auditoriumban, méghozzá a prédikátorok, a professzorok, a szenátus és a választott hites közönség (*electa iurata communitas*) öregjeinek jelenlétében.²⁵

Köztudott az is, hogy a reformáció megjelenése után fellendült a peregrináció. Az általunk vizsgált években is számos olyan bejegyzést találunk, amelyek arról tanúskodnak, hogy a debreceni kollégiumban tanult ifjakat támogatták a külföldi egyetemeken, ún. Aca-démiákban történő továbbtanulásban. 1696 áprilisában jegyezték fel például, hogy „*Szőnyi Gergeby, Scholánk seniora Academiák[an] szándékozáván, instantiájára és praedicator s professor uraimék recommendatiojokra a' becsülletes Communitas végezi, hogy a' mivel lehet, bíró ur[am], a' Nemes Tanácsal segéllye*”.²⁶ Egy májusi szövegrészből pedig az is kiderül, hogy Szőnyi és még két társa 50–50 forint támogatást kapott tanulmányaihoz.²⁷ De lehetne még sorolni a hasonló eseteket. Szűcs István is kiemeli a debreceniek műveltségével kapcsolatban, hogy nem csupán a papok és tanítók voltak műveltek a városban, de az általa intelligens osztályúaknak nevezett réteg is nagy tudományos képzettséggel rendelkezett. A tanács tagjait is egyetemes műveltségüként írja le, hangsúlyozva külföldi képzéseken szerzett tudásukat.²⁸

A peregrináció tárgyalásakor azonban nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy korszakunkban bizonyos tanulmányok folytatásához elengedhetetlen volt a külföldre utazás a protestáns debrecenieknek. Jogi ismereteikre például nem tehettek szert az országban, mert az Egerben működő katolikus jogakadémiára nyilvánvaló okokból nem mehettek. Debrecenben csak 1742-től beszélhetünk valamiféle jogi oktatásról, de még ez sem volt igazán jogásképzés, továbbá a nagyszombati egyetemen is csupán 1761-től tanulhattak.²⁹

A városvezetés nem feledkezett meg a leánynevelés szükségességéről sem. 1700 decemberéből olvashatjuk, hogy amikor a prédikátorokat és professzorokat bejegyezték jövő évi hivatalukba, azt is kiemelték, hogy a prédikátoroknak meg kell mondani, „*a' szokás*

²² MNL HBML IV.1011.a 25. k. 688. 1703. dec. 9.

²³ Uo. 811. 1704. júl. 2.

²⁴ Bajkó 1981. 449.

²⁵ MNL HBML IV.1011.a 25. k. 816. 1704. júl. 23.

²⁶ MNL HBML IV.1011.a 23. k. 413. 1696. ápr. 8.

²⁷ Uo. 421. 1696. máj. 20.

²⁸ Szűcs 1871b. 978.

²⁹ M. Antalóczy 2001. 56–57.

szerint a' leányokat tanácsák, mert az idei elmúlása is ne[m] kicsiny defectus ók[egye]lmekben".³⁰ 1708-ban pedig megszületett az első átfogó rendelkezés a református lányiskolákkal kapcsolatban. A tanács ekkor hozott létre „Tanító Társaságot”, egy egységes szervezetet a nevelők részére. Bajkó Mátyás az ötkötetes Debrecen történetének második kötetében kiemelt egy részletet a szervezet működését szabályzó 21 pontos Regulából. E szerint a tanítók fizetése „1 leánygyermektől 2 forint 50 pénz, egy szekér fa, 1 véka búza, vagy ahelyett 50 pénz, akik szegények, azoktól kevesebbel is megelégedjenek, hogy az ilyeneknek fogyatkozott állapotjuk miatt a leánygyermek tanítása meg ne csökkenjék és fogyatkozzék...”³¹ Nagyon érdekes az is, ahogyan Szűcs István fogalmazott a témával kapcsolatban, kiemelve a szülők áldozatkészségét. „És valóban bámulni lehet azon áldozatkészséget, melyet e részben is kifejtett a debreczeni polgárság. Mert midőn az, leányiskoláit utcánkint helyezvén el, megkönnyebbité ez által leánygyermekének a tanításhoz juthatását; akkor kész volt figyermekait a város bármi távoleső részéből, a központban lévő iskolába feljáratni, csak hogy ez által is elősegítse a magyarhaza részére alkalmas ref. lelkipásztorok, iskola tanítók, tudományos s művelt polgárok képezthetése nagy fontosságu célját.”³²

Az oktatás mellett a debreceni nyomdának is nagy szerepe volt a lakosság művelődésében. Létrehozása elsősorban azt a célt szolgálta, hogy eljuttassa az emberekhez a reformáció tanait.³³ Szintén fontos feladata lehetett a lakosság erkölcsi nevelése is, amelyről az általunk vizsgált évek magisztrátusi jegyzőkönyvei is tanúskodnak. 1715-ből például azt olvashatjuk, hogy „T[iszteletes] Rápothi Mihály ur[am] instálván De Matrimonialibus Causis írt munkácskájának praelum által evulgatiója iránt, t[iszteletes] Püspök Veresedgyházi Thamás ur[am] is approbálván megengettetik, typographus ur[am] nyomtassa ki.”³⁴

Nemcsak a tanács tagjainak voltak fontosak a város intézményei. Érdemes röviden szót ejteni a közösség felelősségvállalásáról is. A polgárok végrendeletükben gyakran megemlékeztek az egyházzal, az ispotályról, a kollégiumról, de olykor magára a városra is hagytak valamennyi pénzüsszeget vagy ingatlant. Így tett például Farnadi István is, aki részben „a' várasnak tartozó adósság[an]”, részben pedig „a' váras javához való buzgóságából” hagyott Debrecen városára egy házat.³⁵

A szenátus beleavatkozott a lakosok magánéletébe is, ha veszélyben érezte a puritán erkölcsöt. Elvárták, hogy az emberek jámbor, józan életet éljenek, kerüljenek mindenféle olyan viselkedést, amellyel megbotránkozást kelthetnek. E viselkedések közé tartozott a tánc is. A táncolást, zenélést Méliusz még nem ítélte el teljes mértékben, de az 1600-as évek elejétől kezdve a kálvinista puritanizmus már minden táncot keményen büntetett.³⁶ Így volt ez az általunk vizsgált időszakban is. Egy 1700. márciusi bejegyzésben arról olvashatunk, hogy „az hegedülés és tánczolás újjobban megtilalmaztatik”.³⁷ Az ismételt tiltásra nagy valószínűséggel azért volt szükség, mert elszaporodhattak az efféle, botrányosnak minősített cselekedetek. Januárban például arról írtak, hogy három férfit zártak tömlőbe, mivel „hegedülésekkel sok botránkozásokat” csináltak. A férfiakat végül kezességen

³⁰ MNL HBML IV.1011.a 24. k. 826–827. 1700. dec. 12. Vö. Bajkó 1981. 454.

³¹ Bajkó 1981. 454.

³² Szűcs 1871a. 603.

³³ Uo. 556.

³⁴ MNL HBML IV.1011.a 28. k. 735. 1715. nov. 13.

³⁵ MNL HBML IV.1011.a 24. k. 290. 1698. aug. 20.

³⁶ Szendiné 2005. 65. Vö. S. Szabó 1932. 92.

³⁷ MNL HBML IV.1011.a 24. k. 677. 1700. márc. 21.

elbocsátották azzal a feltétellel, hogy „többé itt ne hegedüllyenek, mert rajtakapattatván hóhér által verettetnek ki”.³⁸ De erre utal egy szintén 1700. márciusi feljegyzés is, miszerint „minapi tánczoló embereket meg kell bírságnálni”.³⁹ A büntetés nemcsak bírság lehetett, amint azt láthatuk. 1701. június 9-én egymás után két személyt is törvényszék elé állítottak, amiért házukban hegedültek és táncoltak a tilalom ellenére. Mindketten azzal védekeztek, hogy akarattuk ellenére, mások vitték hozzájuk a zenészeket. Bonnár Pap Istvánt arra ítélték, hogy „az hegedűsöket és tánczókat előmondván, tétessék az fogházban”,⁴⁰ Kardos István pedig „convitási jussátul megfosztattassék és a’ nyakvash[an] tétessék”.⁴¹ Ugyanez év decemberében egy Veres György nevű férfit 12 forintos bírsággal büntettek, „hogy a’ váras tilalma ellen lakodalmakb[an] jár dudálni, és dudálásánál tánczolniak”.⁴²

A táncolás, zenélés gyakran együtt járt egyéb megbotrántoztató viselkedéssel is, például ivászattal, dorbézolással. Ismét 1700 márciusában egyszerre öt férfi állt bíróság elé, mert „megrészegettek, magokat illetlenül viselték, hegedűsöket vitetvén tánczoltak, kiáltoztak”.⁴³ Az ellenük hozott ítélet sajnos nem maradt ránk. A részegeskedés egyébként már önmagában is büntetendő volt a vizsgált időszakban.

Nagy felháborodást kelthetett 1708-ban annak a Ros Mihálynak a viselkedése is, aki a vádirat szerint „alkalmatlan, részeges, rossz vénember” és „a’ piacon szemtelenkedett, becsmérlés asszonyembert megtapogattatott, megcsókolt”.⁴⁴ Nyakvassal büntették tettéért, kiemelve azt is, hogy ezután ahányszor részegen látják, ugyanezzel büntetik majd. Nem kizárt, hogy ugyanarról a Ros Mihályról van szó, akit 1695-ben már egyszer kizártak a hentesek társaságából, mert „eleitül fogva az hentesek között illetlenül viselte magát”, s többszöri fogadkozása ellenére sem javult meg.⁴⁵ A férfit 1701-ben könyörgésére és feleségének, gyermekeinek gyámoltalanságára nézve visszavették a hentesek közé, ám meg kellett ígérnie, hogy „a’ részegeskedést, csalárkodást eltávoztatja”.⁴⁶

Szintén a megbotrántoztatáshoz kapcsolódik a következő, igen izgalmas forrásrészlet is. Az 1696. áprilisi bejegyzés így szól: „Iratosi Mátyás nevű mészáros a Várad uczaí csapszéken boros koráb[an] a’ csaplárné kedviért Borbély Bálinttal fogát kivonatván, mintbogy sokakat megbotrántkoztattanak, mindketten három-három forinttal megbüntettessenek.”⁴⁷ Ez a jelenet minden bizonnyal meghökkentő és nem mindennapi látvány lehetett a szemtanúk számára, amelyre a büntetés indoklása is utal.

Ahogy Méliusz idejében, úgy a vizsgált években is szigorúan büntették a család rendjét és a nemi erkölcsöt sértő bűntetteket. Ezek körébe sok minden beletartozott a vizsgált időszakban. Idesorolták például a paráznaságot⁴⁸ (amely jelentette többek között

³⁸ Uo. 625. 1700. jan. 21.

³⁹ Uo. 659. 1700. márc. 11.

⁴⁰ MNL HBML IV.1011.a 25. k. 148. 1701. jún. 9.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo. 245. 1701. dec. 1. Hasonló esettel később is találkozunk. A zenélés és táncolás tilalma gyakran csak bizonyos időszakra korlátozódott. Így például 1740-ben, amikor is a tilalom egy évre szólt a „siralmas, gyászos pestises” időre való tekintettel. L. M. Antalóczy 1996. 85.

⁴³ MNL HBML IV.1011.a 24. k. 682. 1700. márc. 27.

⁴⁴ MNL HBML IV.1011.a 27. k. 430. 1708. júl. 7.

⁴⁵ MNL HBML IV.1011.a 23. k. 295. 1695. jún. 23.

⁴⁶ MNL HBML IV.1011.a 25. k. 106–107. 1701. ápr. 16.

⁴⁷ MNL HBML IV.1011.a 23. k. 411. 1696. ápr. 2.

⁴⁸ A továbbiakban a paráznaság kifejezést egyfajta gyűjtőfogalomként használom, amely minden ilyen típusú, a család rendjét és a nemi erkölcsöt sértő cselekményt lefed.

a szabados szexuális életet vagy a házasság előtti együttlétet), a szajhálkodást, a kerítést, a házasságtörést, a többszörös házasságkötést.⁴⁹ Az efféle bűnök elkövetőire nem egyszer halálos ítéletet is kiszabtak, ám erre elsősorban visszaesők esetében került sor, valamint akkor, ha valamilyen egyéb bűnt is elkövetett a delikvens. De arra is halál várt, aki tettével – a korabeli megítélés szerint – különösen nagyot vétett Isten és a természet törvényei ellen. Dévai Mihályt máglyahalálra ítélték, amiért „*gonosz vétekekben, férjakkal való fertelmes paráznaságban élt*”, kiemelve azt is, hogy „*háza is annak emlékeztire földig levonattassék és elhányattassék*”.⁵⁰

A leggyakoribb büntetés azonban a testi fenyítés, vagyis hóhér általi verés, nők esetében gyakran megvesszőzés volt, amelyhez párosulhatott a városból való kicsapás, kitiltás is, valamint alkalmanként megbélyegzés is. Petri Annánál jól megfigyelhető, hogyan alkalmazták ezeket a büntetéseket. A nő amellet, hogy parázna volt, még szitkozódott és lopott is, ráadásul már egyszer elküldték a városból, de ő nem ment el, ezért arra ítélték, hogy „*csapja meg az hóhér, s többé itt ne talállassék*”.⁵¹ Alig néhány hónappal később ismét elítélték, ezúttal már a kitiltás mellett megbélyegzésre is, mivel „*sokszori kiverettetessel is ne[m] gondolván, fajtalanságát újította, a' tömlöczöt is megásta, magát ismét fajtalan társaságba[n] attá*”.⁵² Tehát többször is kitiltották, megverték, tömlöcbe zárták, s végül megbélyegezték. A törvényszéken szabtak ki halálos ítéletet is, így elmondható, hogy Petri Annával igen türelmesek voltak a szenátorok.

A büntetések között találjuk még az eklézsiakövetést is, valamint házasság előtti együttlétetek esetében gyakran a kötelező házasságkötést is, de előkerül a pénzbüntetés is. Oláh Péter és Kis Erzsébet sem tudta fékezni vágyait 1698-ban, s az esküdtek úgy határoztak ügyükben, hogy „*ecclésiát követvén házasodgyanak edgyüvé*”.⁵³ Pénzbüntetést, rendszerint 12–12 forintot elsősorban azoknak kellett fizetniük, akik az együttlét után egymással önként házasságra léptek, vagy erre kötelezték magukat.⁵⁴ De olvashatunk e három említett büntetés kombinációjáról is. Kozma István és Szabó Anna például az 1701. februári ítélet szerint először kifizette a 12–12 forintos büntetést, majd eklézsiát követve összeházasodott.⁵⁵

Különösen nagy bűnnek tekintették, s ennek megfelelően szigorúan büntették a korszakban a káromkodást, szitkozódást is.⁵⁶ Elszaporodása miatt a városvezetésnek többször is napirendre kellett tűznie ezt a kérdést. 1696 januárjában például az került bejegyzésre, hogy az emberek között „*mindenféle szitkokok elárattanak*”, ezért, ha „*valaki Isten neve elle[n] való szitkokokkal káromkodni comperiáltatik, megölettetik. A' ki pedig lelkűvel és egyéb szitkokokkal szitkozódik, a kalodáb[an] tétettetik, vagy a' falóra ültettetik*”.⁵⁷ 1704-ben pedig úgy határoztak, hogy „*ha ki ezután attával, teremtettével káromkodik, minden kedvezés nélkül a' régi praxis*

⁴⁹ Vö. Kállay 1996. 9. A kerítésre l. uo. 220.; Vajda 2004. 251.; Hajdu 1985. 291–323.

⁵⁰ A vádra l. MNL HBML IV.1011.a 25. k. 418–419. 1702. aug. 28. Az ítéletre l. uo. 440–442. 1702. szept. 25.

⁵¹ Uo. 70. 1701. febr. 21.; 73. 1701. febr. 26.

⁵² Uo. 153. 1701. jún. 16.

⁵³ MNL HBML IV.1011.a 24. k. 334. 1698. dec. 4.

⁵⁴ L. pl. MNL HBML IV.1011.a 25. k. 135–136. 1701. jún. 2.

⁵⁵ Uo. 70–71. 1701. febr. 21.

⁵⁶ M. Antalóczy Ildikó szerint elsősorban az I. Ferdinánd által kiadott 1563:42. tc. volt az a törvény, amely az istenkáromlás, káromkodás szigorú büntetését évszázadokra meghatározta. L. M. Antalóczy 1996. 68.

⁵⁷ MNL HBML IV.1011.a 23. k. 350. 1696. jan. 14.

szerint kővel veretteték agyon”.⁵⁸ Az ítékezésben, mint láthatjuk, különbséget tettek a káromkodás, szitkozódás különböző fajtái között, s a büntetés mértékét az határozta meg, hogy pontosan mely szavak hangzottak el a delikvens szájából.⁵⁹

Megkövezéssel a két említett döntés megszületése előtt is találkozunk a jegyzőkönyvekben, ám úgy tűnik, hogy annak csupán elvétve történő alkalmazása nem jelentett elég visszatartó erőt a lakosság számára. Pedig egy-egy ilyen kivégzés minden bizonnyal hosszú ideig beszédtema lehetett a településen és környékén. Így azé a Daróczi Lászlóé is 1694-ben, aki a vád szerint *„ne[m] csak gyarlóságból, hane[m] szánt szándékkal, vakmerőképp[n] a’ káromkodó szitkokra atta magát, és mennél inkább intették, annál inkább káromkodott, mind másokat, mind a’ kik intették, halállal fenyegette”*.⁶⁰

Hasonlóra, vagy más formában történő kivégzésre azonban még az 1704. szeptemberi döntés megszületése után is alig volt példa blaszfémia esetében, s a határozat ellenére a legtöbb káromkodónak nem kellett az életével fizetnie a bűnös szavakért. Csakúgy, mint a paráznaságnál, itt is jegyeztek fel olyan eseteket, ahol a halálbüntetés kiszabásához több különféle bűncselekmény elkövetése vezetett. Makai István például amellet, hogy éktelenül káromkodott, szitkozódott, még egyebek mellett várandós feleségét is verte, rosszul tartotta, neki *„a gonoszságra szabadságot adott”*, melyek miatt *„bóhér által lófarkon kivitetvén, kővel veretessék agyon”*.⁶¹

A hasonló ítéletek azonban igen ritkák voltak. A káromkodásért leggyakrabban alkalmazott büntetés az általunk vizsgált évek körülbelül első felében a falóra ültetés volt – amelyről az 1696-os határozatban is olvashatunk –, gyakran kövekkel a nyakban.⁶² Kötélverő Kis Ferenc például három nap délig-délig ült a falovon kövekkel a nyakában 1701 nyarán, mivel *„disznó attával, parancsoltával, születéssel szitkozódott”*.⁶³ Az évek előrehaladtával pedig egyre inkább a testi fenyegetés látszik bevett büntetésnek, mely többször kitiltással is együtt járt. Szőlősi Pétert is erősen megpálcázták és kitiltották Debrecenből, miután bebizonyosodott *„káromkodó beszéde”*. Ő *„az Istennek dicsősséges Szent nevét attával, teremtettével”* káromlotta meg.⁶⁴ De többeket a fentiek együttesére ítélték.⁶⁵

Valamint itt is alkalmaztak eklézsiakövetést és nyakvasba tételt is. Ez utóbbi viszonylag enyhe büntetésnek számított. Bihari Borbély János ítéleténél ki is emelték a forrásban, hogy azért büntették csupán nyakvassal 1696 februárjában, mert a káromkodást *„részeg koráb[an] cselekedte, és eddig a’ jámborságnál egyéb ne[m] ballatott felőle”*.⁶⁶

De nem csupán ezekkel a bűnökkel lehetett a vallás ellen véteni. Egy Galgóczi Gergely nevű férfit azzal vádoltak 1701 júniusában, hogy *„a’ templomot ne[m] gyakorollya, communiót negligállya, sőt ellénb[en] minden reggel ígett boronn kezdvén, estig a’ korcsomákon részegeskedik*

⁵⁸ MNL HBML IV.1011.a 25. k. 834. 1704. szept. 14.

⁵⁹ M. Antalóczy 2001. 94.

⁶⁰ MNL HBML IV.1011.a 23. k. 148. 1694. szept. 6.

⁶¹ MNL HBML IV.1011.a 27. k. 767. 1710. nov. 29.

⁶² Szűcs István talált olyan bejegyzést az általa vizsgált jegyzőkönyvekben, amely arra utal, hogy a nyakba akasztott kövek azokat a köveket jelképezték, amelyekkel az elítéltet agyon kellett volna verni. L. Szűcs 1871a. 529.

⁶³ MNL HBML IV.1011.a 25. k. 155. 1701. jún. 18.

⁶⁴ A vádra l. uo. 745. 1704. márc. 3. Az ítéletre l. uo. 747. 1704. márc. 6.

⁶⁵ L. pl. MNL HBML IV.1011.a 24. k. 802–803. 1700. okt. 9.

⁶⁶ MNL HBML IV.1011.a 23. k. 372. 1696. febr. 11.

[...]”.⁶⁷ Szabó Jánost pedig azért ítélték furatossal 15 csapásra a farán 1702-ben, mert vasárnap dolgozott, szénát rakott szekerére a mezőn.⁶⁸ Balai Kata pedig „*az isteni szolgáltnak és Úr vacsorája celebrálásának idején az Úr asztalához felmenvén, minek utánna a’ praedicatorul a’ kenyeret szájában vette volna, megtartotta, és ugyanakkor mindgyárt a’ templomból kimenvén, a’ kenyeret szájából kivette*”.⁶⁹ A szövegrészből láthatjuk, hogy ez annyira megbotrántoztató és szentségtörő volt, hogy a nőt kivitte a hóhér az akasztófához, ott erősen megverte, s örökre kitiltották a városból.

Az Isten és az egyház, illetve az erkölcs ellen vétkezőket rendszerint igyekeztek keményen megbüntetni, ezzel is példát statuálva, hogy elrettentsék a lakosságot a hasonló bűnök elkövetésétől.

A debrecenieknek oda kellett figyelniük az öltözködésekre is, ugyanis a túlzott fényűzés kerülendő volt e téren. Azonban már az 1600-as évek eleji magisztrátusi jegyzőkönyvek is arról tanúskodnak, hogy a ruházkodás terén mutatkozott némi ellenállás az emberek részéről. A debreceni polgárok tekintélyéhez ugyanis hozzátartozott a szép s tisztes öltözet, amelyet a különféle, főleg ezüstből készült ruhadíszekkel igyekeztek még szebbé varázsolni, ezzel is kifejezve vagyoni helyzetüket.⁷⁰ Az általam vizsgált forrásokban is találkozhattunk drágább ruhadarabokkal, ruhadíszekkel, például farkasbőrre való ezüstgombokkal.⁷¹ A városvezetés ebből a szempontból is igyekezett visszatéríteni a lakosságot az általuk helyesnek vélt útra. 1698 júniusában például „[...] a’ város népének felvött némely kevélységre szolgáló szokások[na]k, s ruházattok[na]k megtekintésére” rendeltettek „*az első asztalbeli becsülletes öregemberek és a’ több asztaloktul praelocutor ur[aim]*”.⁷²

Azért is munkálkodtak ilyen fáradhatatlanul azon, hogy a lakosság megmaradjon a helyes ösvényen, mert igyekeztek elkerülni, hogy magukra haragítsák az Urat. Ha úgy hitték, ez mégis megtörtént, akkor vezekléssel próbálták szabadulni a büntetésnek hitt csapásoktól.⁷³ A vizsgált néhány évből is többször olvashatunk böjt elrendeléséről, így 1704 februárjából is, ahol nemcsak engesztelésként, hanem hálaadásként is szolgált a rendelkezés. „*Istennek sokféle látogatási forogván szegény nemzetünkön, mind az ellenség fegyvere által, mind az apró gyermekeken az irtóztató, megemészítő himlő, mind más rendeken egyéb nyavalyák által, fogynak minden nap nemzetünk, pusztulnak az ecclesiák, sokak bujdosásra, számkivételre jutottanak, minket pedig még az Úr Isten békeség[en] megtartott, méltónak ítéltetik, hogy Istennek ilyen nagy haragjának engesztelésére, s velünk való jótéteményinek meghálálásának emlékeztetire minden holnapnak első szombattyán közönséges böjt celebráltassék, és azokon a’ napokon háromszor legyen cultus a’ templomokb[an], az étel-ital is megtilalmazassék.*”⁷⁴

Köztudott, mennyire átjárta a korabeli emberek életét, mindennapjait a vallás, a hit, így nem meglepő, hogy a betegségeket vagy az időjárás jelenségeit is Isten akaratának tulajdonították. Ez nagyrészt abból a tehetetlenségből fakadt, amelyet az emberek a különféle csapásokkal szemben éreztek. Érdeemes néhány példát kiemelni ezzel kapcsolatban. Malmos Nagy János is azzal védekezett, amikor számon kérték rajta, hogy ígéretéhez

⁶⁷ MNL HBML IV.1011.a 25. k. 143. 1701. jún. 6.

⁶⁸ Uo. 440. 1702. szept. 25.

⁶⁹ Uo. 329. 1702. márc. 20.

⁷⁰ Szendiné 2005. 110–112.

⁷¹ MNL HBML IV.1011.a 24. k. 270–271. 1698. jún. 30.; MNL HBML IV.1011.a 27. k. 235. 1707. júl. 2.

⁷² MNL HBML IV.1011.a 24. k. 258. 1698. jún. 15.

⁷³ Vö. Szűcs 1871a. 576.

⁷⁴ MNL HBML IV.1011.a 25. k. 720. 1704. febr. 3.

híven miért nem költözött el a Mester utcából, hogy „*Isten kétszer is, mikor végbezhinni akarta[m], betegséget bocsátott reám, és meggátolt szándékomb[an]*”.⁷⁵ Ezt senki nem is vonta kétségbe, bár megbüntették amiatt, hogy akkor sem költözött el, amikor egészséges volt.⁷⁶ De olvashatunk többek között arról is, hogy bizonyos munkálatokhoz akkor tudnak hozzálatni, „*mibelyt Isten jó időt ad*”,⁷⁷ vagy, hogy egy házat „*Istennek ítéletiből a’ mennyekű megütötte, és mind az, mind a’ mellette lévő ház, Sohajtó Istvánnéjé megégett, tovább a’ tűznek ereje Istennek hála ne[m] mehetett*”.⁷⁸ Nagyon érdekes – és ennek érdemes lenne alaposabban is utánanézni – az az 1699. júliusi bejegyzés is, amiből arról értesülünk, hogy „*Istennek irtóztató nagy ítéleti egynehány embereken megesett elméjék megháborodásával, nevezetesen két asszonyember régtől fogva lánczon tartatik a’ váras istállójánál. Már meg is főröztetennek, de csakugyan ne[m] használt*.”⁷⁹ De említenek más „*Isten ítéleti alatt lévő, csúszó-mászó, nyomorult személyt*” is.⁸⁰

Debrecen vezetése tehát igyekezett biztosítani a lakosság számára a feltételeket, hogy az Úrnak tetsző életet éljen, jól ismerve a Szentírást, nem letérve az erkölcs, a mértékletesség és jámborság útjáról. Ebben a 17. század végi, 18. század eleji viharos időszakban az embereknek még nagyobb szükségük volt a hitükre, mint a békésebb időkben bármikor. S mint azt láthattuk, még a különféle csapások és veszélyek közepette sem felejtettek el hálát adni Mindenhatójuknak. Ezt mutatja az az 1700. decemberi forrásrész is, miszerint „*Karácson napját, melyet a’ keresztyénség, a’ mi Urunk, Christus Jesusnak e’ világra való szülésétének emlékeztetire innepel, Isten kegyelméből csendesség[en], békeesség[en] megértük, áldassék az örökkévaló Úrnak neve érette*”.⁸¹

Még számos egyéb dolgot ki lehetne emelni a témával kapcsolatban. E dolgozat célja most az volt, hogy a teljesség igénye nélkül nyújtson bepillantást a református debreceniek életébe, gondolkodásmódjába. Zárógondolatként ideillik Szűcs István debreceni polgárokrol adott leírása, miszerint „[...] a debreczeni polgár általában, munkás, rendes életű, szigorú erkölcsstanától vezéreltetve többnyire nem csak a czégyeres bűnöktől tartotta magát távol, hanem még a könnyelműség vétkeit is gondosan kerülte, sejtve hogy egyetlen egy hét, meggondolás nélkül és szórakozásban eltöltve, a munkája után élő embert örökre tönkre juttathatná, s legundokabb tettek fertőjébe taszithatná.”⁸²

⁷⁵ MNL HBML IV.1011.a 23. k. 410. 1696. ápr. 2.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ MNL HBML IV.1011.a 24. k. 628. 1700. jan. 24.

⁷⁸ MNL HBML IV.1011.a 25. k. 179. 1701. júl. 30.

⁷⁹ MNL HBML IV.1011.a 24. k. 532. 1699. júl. 19.

⁸⁰ Uo. 629. 1700. jan. 25. A csapásokkal szembeni emberi tehetetlenségre többek között M. Antalóczy Ildikó is számos érdekes példát hoz. L. M. Antalóczy 1996. 73–75.

⁸¹ MNL HBML IV.1011.a 24. k. 831–832. 1700. dec. 25.

⁸² Szűcs 1871b. 882.

Rita Papp

The Everyday Life of the Reformed Debrecen (1693–1715)

In my study, primarily based on the city's magistrate reports, I aim to present how the administrative body of the city guarded the population in Debrecen around the turn of the 17th–18th centuries, being careful to be living a moral life that God likes. I include, but do not limit to the following in my enumeration: what tools they had and what penalty those faced that left the path considered right. I emphasize instances from the same sources that explain how belief and religion was present in people's everyday life. In the introduction, I recall what role the city's former preacher, Péter Méliusz Juhász played in the establishment of the moral rigor.

Források

- MNL HBML IV.1011.a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
Debrecen Város Tanácsának iratai. Tanácsulési és közgyűlési jegyzőkönyvek.

Szakirodalom

- Bajkó 1981. Bajkó Mátyás: Egyházszervezet és iskolarendszer. In: Debrecen története. 2. kötet. Szerk.: Rácz István. Debrecen, 1981. 439–472.
- Bitskey 1978. Bitskey István: Hitviták tüzeiben. Bp., 1978.
- Hajdu 1985. Hajdu Lajos: Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában. Bp., 1985.
- Kállay 1996. Kállay István: Városi bíraskodás Magyarországon 1686–1848. Bp., 1996.
- Komoróczy 1981. Komoróczy György: A városigazgatás 1693–1716 között. In: Debrecen története. 2. kötet. Szerk.: Rácz István. Debrecen, 1981. 216–224.
- M. Antalóczy 1996. M. Antalóczy Ildikó: A blaszfémia és más vallásellenes bűncselekmények Debrecenben a XVIII. század közepén I. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIII. Szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, (1996). 67–90.
- M. Antalóczy 2001. M. Antalóczy Ildikó: Bűnözés és büntetés Debrecenben a XVIII. század közepén. Debrecen, 2001.
- S. Szabó 1932. S. Szabó József: Erkölcsi élet hajdan Debrecenben. In: Debreceni Képes Kalendárium, 32. évf. (1932) 1. sz. 88–92.
- Szendiné 2005. Szendiné Orvos Erzsébet: Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1606–1610. PhD értekezés, 2005.
- Szűcs 1871a. Szűcs István: Szabad királyi Debreczen történelme II. Debrecen, 1871.
- Szűcs 1871b. Szűcs István: Szabad királyi Debreczen történelme III. Debrecen, 1871.
- Vajda 2004. Vajda Mária: Szexuális bűnök és büntetések a XVIII. századi puritán Debrecenben és környékén. In: Tisicum – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve XIV. Szolnok, (2004). 251–267. Online: http://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_JNSZ_Evkonyv_2004/?pg=252&layo ut=s (Utolsó letöltés: 2015. május 20.)